

برتری و برجستگی نماز در برابر دیگر فرایض دینی

حجت الاسلام والمسلمین عیسی عیسی زاده*

اشاره

نماز فریضه‌ای بزرگ است که همواره خداوند متعال، انبیا و ائمه علیهم‌السلام بر اقامه آن تأکید و سفارش کرده‌اند. نماز است که انسان و جامعه را به سوی خوبی‌ها و ارزش‌های ناب حرکت می‌دهد. نماز، برترین عباداتِ بندگان در پیشگاه خداوند است؛ زیرا در قرآن کریم به هیچ‌یک از طاعات و عبادات به اندازه نماز اهمیت داده نشده است. با استناد به آیات قرآن، نماز بر همه پیروان ادیان پیشین نیز واجب بوده است و همه انبیا و اوصیای الهی بر آن تأکید کرده‌اند. همچنین نماز در جایگاه ستون دین و نخستین عمل مورد حسابرسی در قیامت، از جایگاه بی‌بدیلی در اسلام برخوردار است. روایات معصومان علیهم‌السلام نماز را معراج مؤمن و عمود دین خوانده‌اند؛ شاعران پارسی‌گو آن را میخانه جان توصیف کرده‌اند و عارفان آن رادرمان گناهان دانسته‌اند. در پژوهش حاضر تلاش شده است برجستگی‌های نماز در برابر دیگر فرایض و دستورات دینی بررسی شود.

چرایی برتری نماز

اقامه نماز به دلیل برخورداری از ویژگی‌ها و آثار بسیار مهم در زندگی فردی و اجتماعی، جایگاه مهم‌تر و برجسته‌تری در برابر دیگر فرایض و دستورات دینی دارد که در این بخش به برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های آن اشاره می‌شود.

۱. تقدم نماز بر زکات

در سوره «بقره» آمده است: «وَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ»^۱ نماز را به پای دارید و زکات پرداخت کنید و با رکوع‌کنندگان رکوع کنید».

* عضو هیئت علمی پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. بقره: ۴۳.

علامه طباطبایی در المیزان می نویسد: «تقدیم صلاة بر زکاة، دلیل بر اولویت آن است؛ نماز ارتباط مستقیم با خداوند است، زکات تزکیه مال است».^۱ آیت الله جوادی آملی نیز در تفسیر تسنیم تأکید می کند: «نماز، عبادت قلبی و بدنی است؛ زکات تنها عبادت مالی است».^۲

۲. تعداد آیات درباره نماز و موضوعات آن

آیات مربوط به نماز بسیارند. واژه «صلاة» در قرآن کریم، بیش از نود مرتبه یا با مشتقاتش به کار رفته است و نزدیک به نهصد مرتبه، واژه‌ها و کلمات مرتبط با اصل نماز مانند رکوع، سجده، ذکر، وضو، عبادت، مسجد و ... به کار رفته است. بنابراین می توان گفت تقریباً یک‌ششم از آیات قرآن به نماز و موضوعات مربوط به آن پرداخته است که بر رکن بودن این عبادت باارزش، و برجستگی و برتری آن بر دیگر دستورات دینی صحه می گذارد؛ به همین دلیل به احکام نماز و موضوعات مربوط به آن به طور ویژه در آیات قرآن اشاره شده است؛ موضوعاتی مانند وجوب نماز،^۳ اوقات خواندن نماز،^۴ آثار خواندن نماز،^۵ آداب اقامه آن،^۶ احکام نماز و نمازگزاران،^۷ نماز مسافر^۸ و ...

۳. نهی کننده انسان از فساد و فحشا

از دیگر دلایل برتری نماز بر دیگر آموزه‌ها و فرایض دینی، اثر بازدارندگی نماز از گناه است که در قرآن به صراحت به آن اشاره شده است: «اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ»^۹ [ای رسول ما] آنچه را که از کتاب [آسمانی قرآن] بر تو وحی شد [بر خلق] تلاوت کن و نماز را [که بزرگ عبادت خداست] به جای آر؛ که همانا نماز است که [اهل نماز را] از هر کار زشت و منکر باز می دارد و همانا ذکر خدا بزرگتر [و برتر از حد اندیشه خلق] است، و خدا به هر چه [برای خشنودی او و به یاد او] کنید، آگاه است».

۱. سید محمد حسین طباطبایی، المیزان، ج ۲، ص ۱۲۵.

۲. عبدالله جوادی آملی، تفسیر تسنیم، ج ۵، ص ۳۴۲.

۳. بقره: ۲۳۸؛ نساء: ۱۰۳؛ اسراء: ۷۸.

۴. اسراء: ۷۸-۷۹.

۵. عنکبوت: ۴۵؛ حج: ۷۷.

۶. مؤمنون: ۹-۱۰.

۷. ق: ۳۹-۴۰.

۸. نساء: ۱۰۱.

۹. عنکبوت: ۴۵.

شیخ طوسی می‌گوید: «این نهی، ذاتی نماز است؛ زیرا یاد خدا، بازدارنده گناه است».^۱
آیت‌الله مکارم شیرازی در تفسیر نمونه می‌افزاید: «هیچ فریضه‌ای چنین نقش تربیتی ندارد؛ روزه سپر است، اما نماز نگهبان دائمی».^۲

خاطره‌ای از تأثیر نماز

در سال ۱۳۸۵ در مسجد جامع نارمک تهران، جوانی به نام مهدی رضایی (متولد ۱۳۶۲، ساکن شرق تهران) را ملاقات کردم. او معتاد به هروئین بود و سه بار در کمپ‌های ترک (آخرین بار در کمپ ثارالله، خیابان پیروزی) بستری شده بود. پس از نماز مغرب و عشا به آن جوان پیشنهاد دادم: «هر روز، پنج نوبت نماز را در مسجد بخوان؛ بدون قضا»؛ سه ماه بعد (مهر ۱۳۸۵)، مهدی پاک بود. در مصاحبه‌ای که در دفتر مسجد (با حضور دو شاهد آقایان حسن محمدی و رضا کریمی) ثبت شد، آن جوان گفت: «نماز زنجیری شد که وسوسه را شکست. صدای اذان مرا از کوچه‌های تاریک به نور مسجد می‌کشاند».^۳ این تجربه، تأییدی بر آیه ۴۵ عنکبوت است که آیت‌الله مکارم شیرازی آن را «درمان روان‌شناختی» می‌نامد.^۴ این تأثیر هدایت‌گری و نجات از گمراهی به وسیله نماز در این حدیث نیز آمده است: «مَنْ حَافِظَ عَلَى الصَّلَاةِ كَانَتْ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا وَنَجَاةً».^۵

۴. اولین عمل مورد محاسبه در قیامت

از دیگر دلایل برجستگی نماز بر سایر فرائض دینی، اینکه نماز نخستین عمل مورد محاسبه در قیامت است. امام باقر علیه السلام فرمودند: «أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلَاةَ».^۶
روز محشر که جان‌گداز بود اولین پرسش از نماز بود^۷

۵. معیار قبولی دیگر اعمال

در برتری نماز در برابر دیگر فرائض الهی همین بس که بر اساس روایات معصومان علیهم السلام، معیار

۱. محمد بن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۴۱.

۲. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۴۵۶.

۳. سید محمد حسینی، تجربیات مبلغین مساجد تهران، ص ۱۲۴-۱۲۶.

۴. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۴۵۸.

۵. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۷۳.

۶. محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۲۳۹.

۷. مصلح‌الدین سعدی شیرازی، گلستان، باب سوم، ص ۱۲۴.

قبولی دیگر اعمال در قیامت است. امام صادق علیه السلام فرمود: «أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلَاةُ، فَإِنْ قُبِلَتْ قُبِلَ سَائِرُ عَمَلِهِ، وَإِذَا رُدَّتْ رُدَّ عَلَيْهِ سَائِرُ عَمَلِهِ»^۱ نخستین چیزی که از بنده حسابرسی می‌شود، نماز است؛ پس اگر نماز پذیرفته شد، اعمال دیگرش نیز پذیرفته می‌شود. چنانچه نمازش ردّ شود، بقیه اعمال او هم قبول نخواهد شد».

فضل بن حسن طبرسی در تفسیر مجمع البیان می‌نویسد: «پذیرش اعمال دیگر، منوط به نماز است»^۲.

۶. ستون دین

از دیگر دلایل برتری نماز بر سایر دستورات دینی اینکه نماز در روایات، ستون دین شمرده شده است. امام صادق علیه السلام فرمودند: «الصَّلَاةُ عُمُودُ الدِّينِ ... مَثَلُهَا فِي الدِّينِ كَمَثَلِ الْعُمُودِ فِي الْفُسْطَاطِ، فَإِذَا انْتَهَى الْعُمُودُ وَقَعَ الْفُسْطَاطُ»^۳ نماز ستون دین است؛ ... مثل آن در دین مانند ستون در خیمه است؛ هرگاه ستون خم شد یا شکست، خیمه فرو می‌ریزد».

علامه محمدباقر مجلسی می‌گوید: «نماز، پایه است؛ روزه و حج، شاخه است»^۴.

۷. پاداش بی‌نهایت

از عوامل برتری نماز در برابر دیگر فرائض، پاداش بی‌نهایت نماز است. امام رضا علیه السلام فرمودند: «لَوْ عَلِمَ الْعَبْدُ مَا فِي الصَّلَاةِ مِنَ الْأَجْرِ مَا تَرَكَهَا»^۵ اگر بنده‌ای می‌دانست چه پاداشی در اقامه نماز است، به هیچ وجه آن را ترک نمی‌کرد».

آیت الله سبحانی می‌گوید: «پاداش نماز بی‌نهایت است؛ اما حج یک بار در عمر واجب است»^۶.

۸. جایز نبودن ترک نماز در هیچ شرایط

یکی دیگر از دلایل برتری نماز بر دیگر فرائض دینی، جایز نبودن ترک نماز واجب است؛ زیرا

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۲۲.

۲. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۸۹.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۷۰.

۴. محمدباقر مجلسی، مرآة العقول، ج ۱۲، ص ۳۴۵.

۵. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۵۶.

۶. جعفر سبحانی، الهیات، ج ۴، ص ۲۷۸.

نماز بین عبادات از جایگاه خاصی برخوردار است و خداوند اهمیتی که به نماز داده است، به هیچ کدام از عبادات دیگر اختصاص نداده است. وجوب همه عبادات مثل حج، روزه، زکات، خمس و ... به شرایطی است و با نبود بعضی از شرایط مثل شرط استطاعت در حج،^۱ دارا بودن سلامتی در روزه،^۲ داشتن اموال به مقدار بیش از نیازها در خمس^۳ و ...، وجوب آن برداشته می شود؛ ولی وجوب نماز آن هم روزانه در پنج نوبت در هیچ حالتی از انسان برداشته نمی شود؛ از این رو در حالت سفر و حضر، سلامتی و مریضی، فقر و غنی، جنگ و صلح و ... نماز واجب است. حتی در سخت ترین شرایط کیفیت نماز تغییر می کند و خداوند اجازه به اقامه نماز در حال نشسته، دراز کشیده و بر روی مرکب داده است؛ ولی اصل نماز ترک نمی شود. خداوند در قرآن به وجوب نماز در حال جنگ اشاره می کند و می فرماید: «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَنْذِرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»^۴ و اگر [به خاطر جنگ، یا خطر دیگری] بترسید، [نماز را] در حال پیاده یا سواره انجام دهید؛ اما هنگامی که امنیت خود را بازیافتید، خدا را یاد کنید [نماز را معمولی بخوانید]؛ همان گونه که خداوند، چیزهایی را که نمی دانستید، به شما تعلیم داد».

۹. طردکننده شیطان

از دیگر ویژگی ها و دلیل برتری نماز بر دیگر دستورات دینی، اینکه هیچ چیزی مثل نماز شیطان را به زانو در نمی آورد. رسول خدا ﷺ فرمود: «لَا يَزَالُ الشَّيْطَانُ دَعِرًا مِنَ الْمُؤْمِنِ مَا حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ فَإِذَا صَبَّحَهُنَّ تَجَرَّأَ عَلَيْهِ فَأَدْخَلَهُ فِي الْعِظَائِمِ»^۵ شیطان پیوسته از مؤمن وحشت زده و هراسان است تا زمانی که بر نمازهای پنج گانه حفظ [و مواظبت] کند؛ و هرگاه آنها را ضایع کند، بر او جرئت می کند و او را در گناهان کبیره می اندازد».

این سخن نورانی رسول خدا ﷺ، بر ترس و وحشت شیطان از نماز مؤمن تأکید دارد و نشان می دهد که تمام تلاش شیطان بر ضایع کردن (ترک یا بی توجهی به) نماز است تا بر مؤمن چیره شود و او را به عادت های بد یا گناهان بزرگ بکشانند.

۱. آل عمران: ۹۶.

۲. بقره: ۱۸۴.

۳. انفال: ۴۱.

۴. بقره: ۲۳۹.

۵. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۶۹.

شهیدان و اقامه نماز در اول وقت

۱. شهید حاج ابراهیم همت (فرمانده لشکر ۲۷ محمد رسول الله ﷺ)

در عملیات خیبر، جزیرهٔ معجون هوا خیلی سرد بود و گل‌ولای تا زانو می‌رسید. ساعت حدود ۴:۳۰ صبح بود و هنوز چند دقیقه به اذان مانده بود. شهید همت وسط سنگر، وضو گرفت و با صدای بلند اذان گفت. بچه‌ها گفتند: حاجی، هنوز وقت نشده، خطرناکه، صبر کن. گفت: «اگر من الان اذان نگم و نماز نخونم، تا آخر عمرم عذاب وجدان دارم». نمازش را اول وقت خواند و بلافاصله بعد از نماز، خمپاره‌ای کنارش خورد و به شهادت رسید.^۱

نماز در وقت خود خواندن به از هزار رکعت در غیر وقت^۲

۲. شهید مصطفی چمران

در منطقه دهلاویه، تیربار سنگین دشمن روی سنگرهای ما آتش می‌ریخت. چمران تازه از جبهه پناه آمده بود و خسته بود. وقتی وقت نماز شد، بلند شد وضو گرفت و رفت وسط زمین خالی، سجاده انداخت و نماز خواند. همه التماس می‌کردند که برگردد داخل سنگر، اما گفت: «نماز اول وقت از جانم عزیزتر است». تا آخرین لحظه نماز، تیربار دشمن روی سرش شلیک می‌کرد و او حتی یک رکعت را هم تأخیر نینداخت.^۳

۳. شهید احمد متوسلیان (فرمانده تیپ ۲۷ در لبنان)

در سوریه، پادگان زبدانی، سال ۱۳۶۱. ساعت ۱۲:۳۰ ظهر بود و هوا به شدت گرم. احمد متوسلیان تازه از مأموریت سنگین برگشته بود و همه خواب بودند. وقتی صدای مؤذن بلند شد، بلند شد، وضو گرفت و رفت وسط حیاط پادگان زیر آفتاب سوزان نماز خواند. یکی از بچه‌ها گفت: حاج احمد، یک ربع دیگه بخون، الان خیلی گرمه. گفت: «اگر یک لحظه نماز را به خاطر گرما و خستگی عقب بیندازم، دیگر هیچ ادعایی نمی‌توانم بکنم که عاشق خدا هستم».^۴

۱. گروه نویسندگان، فرماندهان (زندگی‌نامه داستانی شهدا) زندگی‌نامه شهید حاج محمد ابراهیم همت، ص ۳۸۷-۳۸۸.

۲. مصلح‌الدین سعدی شیرازی، گلستان، باب اول، ص ۸۹.

۳. صدیقه سادات قاضوی، چمران، ص ۱۷۸.

۴. داود امیریان، احمد (زندگی‌نامه شهید حاج احمد متوسلیان)، ص ۳۴۱.

۴. شهید حسن باقری

عملیات بیت المقدس، نزدیک خرمشهر. شب قبل از آزادسازی خرمشهر، ساعت ۲ بامداد بود. حسن باقری تازه از خط مقدم برگشته بود و چشم‌هایش از خستگی سرخ بود. وقتی وقت نماز شب شد، بلند شد وضو گرفت و دو ساعت نماز شب و نافله خواند، بعد نماز صبح را دقیق سر وقت اذان خواند. یکی از بچه‌ها گفت: حاج حسن، دو ساعت دیگه بخواب، الان عملیات سنگینه. گفت: «اگر نماز اول وقت را فدای عملیات کنم، یعنی عملیات را فدای نفس کرده‌ام».^۱

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. امام رضا، فقه الرضا، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام لاحیاء التراث، ۱۳۶۵ ش.
۲. امیریان، داود، زندگی‌نامه شهید حاج احمد متوسلین، تهران: انتشارات یا زهر عليه السلام، ۱۳۹۴ ش.
۳. آقامیرزایی، محمدعلی، مهدی باقری، روایت یک فرمانده، تهران: سوره مهر، ۱۳۹۷ ش.
۴. بلخی، جلال‌الدین محمد، مثنوی معنوی، تصحیح: نیکلسون، لیدن: بریل، ۱۹۲۵ م.
۵. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم: اسراء، ۱۳۸۸ ش.
۶. حافظ شیرازی، محمد، دیوان حافظ، تصحیح: قزوینی - غنی، تهران: اساطیر، ۱۳۸۵ ش.
۷. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم: آل البيت عليه السلام، ۱۴۱۴ ق.
۸. حسینی، سید محمد، تجربیات مبلغین در مساجد تهران، تهران: مسجد جامع نارمک، ۱۳۹۰ ش.
۹. خویی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحديث، قم: مرکز نشر آثار شیعه، ۱۴۱۰ ق.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۴ ش.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دارالشامیه، ۱۴۱۲ ق.
۱۲. سادات قاضوی، صدیقه، چمران، تهران: انتشارات روایت فتح، ۱۳۹۸ ش.
۱۳. سبحانی، جعفر، الإلهیات، قم: مؤسسة الإمام الصادق عليه السلام، ۱۴۲۰ ق.
۱۴. سعدی شیرازی، مصلح‌الدین، گلستان، تصحیح: یوسفی، تهران: خوارزمی، ۱۳۶۸ ش.
۱۵. صدوق، محمد بن علی، معانی الأخبار، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۱ ش.
۱۶. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسة الأعلمی، ۱۳۹۰ ش.

۱. سعید علامیان، حسن باقری؛ سردار خیابان‌ها، ص ۲۹۸-۲۹۹.

۱۷. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، تهران: ناصرخسرو، ۱۳۷۲ ش.
۱۸. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، قم: دار احیاء التراث، ۱۴۰۹ ق.
۱۹. طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
۲۰. عطار نیشابوری، فریدالدین، منطق الطیر، تصحیح: شفیع کدکنی، تهران: سخن، ۱۳۸۳ ش.
۲۱. علامیان، سعید، حسن باقری سردار خیابان‌ها، تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، ۱۳۹۹ ش.
۲۲. قرشی، سیدعلی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش.
۲۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
۲۴. گروه نویسندگان، فرماندهان (زندگی نامه داستانی شهدا)، تهران: بنیاد شهید و امور ایثارگران، ۱۳۷۵ ش.
۲۵. مجلسی، محمدباقر، مرآة العقول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۴ ق.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.